

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

СОКОЛОВ Олександр - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

**УДК 342.92:347.4(477)
DOI 10.32782/EP.2023.4.1**

У статті розглянуто питання змісту та сутності економічної безпеки України як складової національної безпеки, що впливає з норм Основного Закону нашої держави. Наголошено, що сьогодні обидві конституційні категорії (і національна безпека, і економічна безпека) стали, по суті, базовими для функціонування держави. Підкреслено, що Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека», і цілу низку положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Натомість, економічна безпека, як складова національної безпеки, стає вагомим чинником стабільності держави, впливає на стан обороноздатності, забезпечення стійкості і поступального розвитку економіки, добробуту населення держави. Проаналізовано деякі підходи до трактування економічної безпеки, її компонент, чинників, які впливають на забезпечення стабільності економіки, протидію потенційним і реальним загрозам та їх нейтралізацію.

Зроблено висновок про те, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно вагомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають доволі значних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, загроза, економіка, конституційно-правові засади, стратегія економічної безпеки.

Постановка проблеми

Широкомасштабне вторгнення в Україну країни-агресора і терориста – російської федерації створило велику загрозу для економіки нашої держави, яка і до того перебувала у доволі кризовій ситуації. По суті, така ситуація «оголила» найбільш слабкі місця економічного сектору та створила реальну загрозу національній безпеці загалом.

Натомість, Конституція України закріпила положення про те, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1]. З огляду на це, варто зауважити, що нині конституційна категорія «економічна безпека» стала пріоритетною, адже від стану економіки напряду залежить обороноздатність нашої держави, а отже, її існування. Усе це зумовлює потребу розгляду питання економічної безпеки і з позиції розширеного наукового дослідження, і з площини її практичного забезпечення.

Стан дослідження проблеми

Питання, що так чи інакше стосуються національної безпеки та її складової – економічної безпеки, стали предметом розгляду значної кількості дослідників, які є фа-

хівцями в різних галузях науки. Найбільш активно у цьому плані публікують свої праці економісти, правники, фахівці в галузі державного управління тощо. Вагоме значення для розуміння сутності, змісту, особливостей, чинників, які визначають місце та роль економічної безпеки в національній безпеці держави мають наукові доробки В. Авер'янова, А. Берлача, Д. Белова, Ю. Бисаги, Ю. Битяка, В. Білоуса, Н. Бортник, Л. Долі, Я. Жаліла, В. Колпакова, О. Користіна, С. Лекаря, Е. Лібанової, В. Ліпкана, О. Ляшенка, В. Мартинюка, В. Мунтіяна, В. Олефіра, Г. Пастернак-Таранушенко, Б. Пасхавера, О. Рябченко, У. Садової, О. Тильчик, Н. Христинченко, В. Шамрая, В. Шкарупи, І. Шопіної та багатьох інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту поняття «економічна безпека» як такого, що є однією з найбільш вагомих складових конституційно-правової категорії «національна безпека».

Виклад основного матеріалу

Загалом термін «безпека» упродовж останнього десятиліття для нашої держави є не просто пустим звуком, а набув особливого змісту. Анексія Криму, військові дії на сході України, а тепер і широкомасштабне вторгнення, яке супроводжується не тільки військовими діями, але й постійними терористичними актами проти мирного цивільного населення з боку російської федерації, зумовили потребу підійти до питання безпеки досить серйозно. Зрозуміло, що безпека має багатоаспектне та багатогранне значення, яке для держави, передусім, зводиться до національної безпеки.

Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека». Варто погодитись з Ю. О. Загуменною, яка вказує на те, що «цілий ряд положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Перш за все це статті 3, 16, 17, 18 Основного Закону, які є одними із визначальних засад конституційного ладу. Крім того, категорія «національна безпека» згадується у дев'яти статтях Конституції: у статтях 32, 34, 36, 39, 44 передбачено обмежен-

ня прав громадян в інтересах забезпечення національної безпеки; у п. 17 ч. 1 ст. 92 вказується, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України; відповідно до п. 1, 17 ч. 1 ст. 106 та п. 7 ч. 1 ст. 116 передбачено повноваження Президента та Кабінету Міністрів у сфері національної безпеки, а ст. 107 передбачає діяльність Ради національної безпеки та оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Конституційний вплив на суспільні відносини у сфері національної безпеки України забезпечується також через дію нормативно-правових актів, які випливають із Основного Закону й деталізують його положення з цього питання» [2, с. 82-83].

Натомість, п. 17 ст. 92 містить положення про те, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України [1]. Відтак, 21 червня 2018 року був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», у якому національна безпека України отримала трактування як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3].

Національними інтересами України законодавець визначив «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [3].

Аналіз вказаного вище нормативно-правового акта дає підстави виокремити низку напрямів, на які спрямовується державна політика у сфері національної безпеки, з-поміж них названо надзвичайно важливий напрям – економічну безпеку.

Ще одним нормативним актом, який визначив пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, є Стратегія національної безпеки України, яку введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2000. У цьому документі вказано, що такими пріоритетами є:

- відстоювання незалежності і державно-го суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейська і євроатлантична інтеграція [4].

Отже, для реалізації вказаних пріоритетів окреслено низку напрямів, з-поміж яких «сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір» [4].

Критичний огляд літературних джерел, який провели А. О. Бойко та А. О. Єпіфанов, дозволив ученим здійснити структурування категорії «національна безпека» за такими елементами:

- «– державна безпека – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- громадська безпека – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно від внутрішніх загроз;
- техногенна безпека – рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих;
- економічна безпека;
- енергетична безпека;
- інформаційна безпека;
- безпека особистості;
- політична безпека» [5, с. 67].

Для того, щоб зрозуміти зміст і сутність категорії «економічна безпека» та визначити її місце в системі забезпечення національної безпеки, необхідно вдатися до аналізу наукових підходів щодо розуміння цього поняття.

Так, В. В. Третяк та Т. М. Гордієнко висловлюють думку про те, що економічна безпека є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням валового внутрішнього

продукту та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави [6, с. 8].

На думку О. В. Скорук, економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян [7, с. 40].

Звертаючись до теоретико-правового аспекту забезпечення економічної безпеки, А. Г. Чубенко пропонує розглядати економічну безпеку як стан захищеності національної економіки, який характеризується здатністю до стабільного функціонування та розвитку, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі [8, с. 99].

На думку О. Олійничук, ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам, визначених чинним законодавством. У своєму органічному поєднанні вони формують складно структуровану систему – економічну безпеку держави, внутрішній сутності якої притаманна тенденція водночас до зростання та стійкості [9, с. 97].

Водночас, Д. І. Повзун також схильний вважати, що економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Дослідник підкреслює, що незалежно від різноманітності поглядів на безпеку не може бути сумнівів щодо необхідності її включення в економічну життєздатність нашого суспільства. Без ресурсів і капіталу немає виробництва та підприємництва. Без бізнесу немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. Також без діяльності немає податків, немає військового потенціалу тощо [10, с. 90].

Розглядаючи економічну безпеку як одну зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі, З. В. Гбур

наводить такі характеристики економічної безпеки держави:

– стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, під якими розуміємо міцність і надійність зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільність економічного розвитку держави, стійкість до стримування та знешкодження дестабілізуючих загроз факторів;

– економічна незалежність, що характеризує насамперед можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;

– самовідтворення та саморозвиток. Ця характеристика передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;

– національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси [11, с. 84].

Як вважає С. І. Урба, важливість економічної безпеки як основного складника національної безпеки та її вплив на макроекономічну стабільність держави зростають разом із трансформуванням національно-державних процесів [12, с. 22].

При цьому С. І. Урба виокремлює три найважливіших складники, які, на її думку, свідчать про певну складність економічної безпеки держави за своєю структурою:

«– економічну незалежність, яка не характеризується абсолютним змістом. Ураховуючи світовий розподіл праці, який формує взаємозалежний характер відносин національних економік, саме економічна незалежність розглядається як можливість контролю державою національних ресурсів, досягнення рівня ефективного виробництва якісної продукції, який створить умови для участі у світовій торгівлі, корпоративних зв'язках та в обміні результатами науково-технічних досягнень;

– стабільність і стійкість національної економіки, що передбачає корегування та підтримку впливів, здатних дестабілізувати економічну ситуацію, створення гарантій та умов для активізації підприємництва, захист усіх форм власності та господарювання;

– здатність до саморозвитку і прогресу, що є актуальним для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації» [12, с. 23].

У контексті сутності, складових елементів та проблем забезпечення економічної безпеки держави Х. О. Мандзіновська визначає, що «об'єкти економічної безпеки – власне економічна система країни; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство – з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість (індивід)».

Натомість «суб'єкти економічної безпеки – держава і суспільство з усіма його інституціями. Якщо конкретизувати, то суб'єктами економічної безпеки є державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо».

На думку вченої, «основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо».

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових. Функціональні складові економічної безпеки країни – це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного» [13, с. 161-162].

Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стаке нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміц-

нення економічної стійкості та, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям [14].

Погоджуємось з думкою С. Лекаря, стосовно того, що «істотне значення мають посилення державної підтримки інвестиційної та інноваційної активності, вживання заходів зі створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної економіки, полегшення доступу підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень, надання реальної державної підтримки для реалізації програм структурної перебудови промисловості.

Найважливішим завданням, на думку вченого, є необхідність випереджаючого розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв, розширення ринку наукомісткої продукції. З метою її вирішення мають бути вжиті заходи, що стимулюють передачу нових військових технологій у цивільне виробництво, запроваджено механізм виявлення і розвитку прогресивних технологій, освоєння яких забезпечить конкурентоспроможність національних підприємств на світовому ринку [15, с. 189-190].

У контексті викладеного варто акцентувати увагу на викликах і загрозах, які існують у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки, адже цей елемент економічної безпеки нині є надзвичайно важливим для стабілізації економіки держави, для її планомірного розвитку. У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року такими загрозами названо: «відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування, а також недостатнє інституційне забезпечення цих процесів; відсутність механізму оцінки (скринінгу) прямих іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України; недосконалість регіональної і цілеспрямованої іміджевої інвестиційної політики, відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційно-

го потенціалу України та її регіонів; слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого і середнього підприємництва; відсутність сприятливих умов для створення та розвитку технологічних компаній та інноваційних підприємств, стартапів; незадовільний стан об'єктів дослідницької інфраструктури; недостатній обсяг фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу; відсутність дієвих економічних стимулів, сприятливих умов для інноваційного оновлення виробництва, низький попит на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку; недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності; протиправні спрямування до вітчизняних технологічних розробок та інновацій з боку іноземних суб'єктів і ризики їх несанкціонованого витоку за кордон; низький захист прав власності; корупція» [14].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, варто зауважити, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно вагомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають надзвичайних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Економічна безпека нині відіграє надзвичайно важливу роль і займає одне з ключових місць у забезпеченні національної безпеки, адже від її стійкості багато в чому залежать усі інші складові національної безпеки, особливо в контексті мінімізації та усунення потенційних загроз та їх впливу на останню.

Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загуменна Ю. О. Конституційні засади національної безпеки України. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 82–83. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/38.pdf
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
5. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. *Вісник СумДУ*. Серія «Економіка». 2018. № 3. С. 65–75.
6. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.
7. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.
8. Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.
9. Олійничук О. Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2015. Том 48. № 1. С. 93–100.
10. Повзун Д. І. Економічна безпека регіону як складова національної безпеки України. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 89–94.
11. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.
12. Урба С. І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25.

SUMMARY

The article examines the content and essence of the economic security of Ukraine as a component of national security, which follows from the norms of the Basic Law of our state. It is emphasized that today both constitutional categories (both national security and economic security) have become, in fact, basic for the functioning of the state. It is emphasized that the Constitution of Ukraine, as the Basic Law of the State, uses the term «national security» in many of its provisions, and a number of provisions of the Constitution of Ukraine can be attributed to the foundations of national security. Instead, economic security, as a component of national security, becomes an important factor in the stability of the state, affecting the state of defense capability, ensuring the stability and progressive development of the economy, and the well-being of the state's population. Some approaches to the interpretation of economic security, its components, factors that affect ensuring the stability of the economy, countering potential and real threats and their neutralization are analyzed.

It was concluded that national security and economic security, as extremely important constitutional categories, in today's conditions require quite significant efforts for their reliable and stable provision. Special emphasis, in terms of the state of the state economy and ensuring economic security, should be aimed at improving the investment climate, reforming the tax system, improving legislation on crime prevention in all sectors of the economy, as well as conditions for its practical implementation, taking into account positive international experience.

Key words: security, national security, economic security, threat, economy, constitutional and legal principles, economic security strategy.

13. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. Економічні науки. 2016. № 2 (53). С. 159–166.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/print>

15. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–191.